

І.Г. Луковенко

Державний університет інформатики і штучного інтелекту, м. Донецьк, Україна

ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ДОНЕЦЬКОЇ ЄПАРХІЇ В КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН В УРСР (40 – 60-і рр. ХХ ст.)

У статті розглядаються особливості фінансового стану Донецької єпархії Російської православної церкви у 40 – 60-і рр. ХХ ст. Аналізуються джерела доходів та статті витрат парафій Донеччини. Розглядаються особливості господарчої діяльності парафій.

Російська православна церква протягом століть була одним з найпотужніших господарських суб'єктів Російської імперії. Але після революції церква була позбавлена статусу юридичної особи і все майно було націоналізоване. Проте за часів Великої Вітчизняної війни, завдяки змінам у державно-церковній політиці Радянської держави, церква отримала обмежені права юридичної особи та можливість придбавати та користуватися (але не розпоряджатися) майном. Це спричинило пожвавлення господарської діяльності церкви, її структурних одиниць – єпархій та громад. Звичайно, тих розмірів господарської діяльності, які мала церква до революції, досягти було неможливо, але ця діяльність все ж таки займала важливе місце у житті церкви як суспільної інституції.

Метою даної статті є аналіз особливостей фінансово-господарської діяльності Донецької єпархії в контексті державної політики радянської влади щодо РПЦ у 40 – 60-і рр. ХХ ст.

Для досягнення поставленої мети автор пропонує розв'язання наступних **завдань**:

- проаналізувати особливості фінансово-господарської діяльності Донецької єпархії у 40 – 60-і рр. ХХ ст.;
- виокремити та проаналізувати джерела поповнення кас православних парафій єпархії та основні статті витрат парафій єпархії;
- проаналізувати особливості фінансової політики Радянської держави стосовно православних парафій та священнослужителів на Донеччині.

Роки війни стали для Донеччини періодом відбудови знекровленого церковного життя. Завдяки ініціативам віруючих та священників, за підтримки німецької окупаційної влади відновлювали діяльність православні громади у багатьох населених пунктах області. За період окупації в регіоні відновили свою діяльність близько трьохсот православних парафій. Багато з них активно проводили церковну діяльність, забезпечуючи релігійні потреби віруючих. У той же час проводилася і активна позакультова діяльність. У першу чергу це стосувалося господарської діяльності, оскільки виникла принципово важлива потреба пристосовувати культові споруди для релігійних потреб. За часів радянської влади ці споруди значно постраждали. Також відкривалися церковні лавки, громадяни жертвували гроші для церков, несли церковні речі, що зберегли у роки гонінь тощо [1, с. 163]. Вже в останні місяці окупації в Бахмуті (Артемівську) за ініціативи віруючих розпочався збір коштів на відновлення приміщення міського собору [2, с. 1-3]. Тобто господарське життя було доволі жвавим.

Після звільнення від окупантів церковне життя не припиняється. Відновлює діяльність Донецька єпархія, призначається правлячий архієрей – єпископ (згодом – архієпископ Нікон (Петін)), відповідно до церковних норм налагоджується адміністративно-територіальна структура єпархії тощо. Влада бере на облік, тобто дозволяє легально діяти 232 громадам [3, с. 627]. Їх діяльність обмежується виключно здійсненням релігійного культу.

Утім, реальні потреби вимагали здійснення певних напрямків позакультової діяльності в обмежених рамках. Так, зокрема, наприкінці 40-х років ХХ ст. важливе місце посідала місійна діяльність, що було спричинене значною присутністю протестантських (у першу чергу – баптистських) громад в області. Проте вже з кінця 40-х рр. ХХ ст. на перше місце виступає фінансово-господарська діяльність, яка стає найбільш активною формою позакультової діяльності єпархії в цілому та окремих громад. Ця діяльність проводилася за кількома напрямками і стосувалася в принципі всього, що торкалося фінансових надходжень та витрат, господарських потреб, які вимагалися від громад відповідно до чинного законодавства. Особливо слід виокремити такий напрямок, як ремонтні та реставраційні роботи в церквах та молитовних будинках (приспосованих для релігійних потреб світських приміщень) єпархії.

Після Жовтневої революції церква втратила всі дореволюційні джерела доходів, окрім пожертв простих віруючих. Православна церква не передбачає фіксованого членства, тому важко сказати, скільки саме православних віруючих було на Донеччині, але документальні джерела свідчать, що у середині 60-х рр., за даними уповноваженого Ради у справах релігій при Донецькому облвиконкомі, кількість віруючих всіх напрямків була приблизно 190 тисяч (дані поточного архіву Відділу у справах релігій Донецької облдержадміністрації).

Перш за все треба відзначити, що Донецька єпархія вигідно відрізнялася від інших своїм фінансовим благополуччям, про що свідчили і владні органи, і єпархіальне керівництво. Так, архієпископ Нікон під час чергового відвідання уповноваженого Ради у справах РПЦ при Сталінському облвиконкомі К. Чорноморченка навів такі дані, що валовий дохід єпархії за 1947 – 1949 рр. становив: у 1947 р. – 23 293 345 крб. (з них 15 548 961 крб. – це дохід 210 церков Сталінської області [4], у 1948 р. – 19 711 925 крб., а у 1949 р. – 19 млн крб. [5]. Тоді як в інших областях України (Одеській, Херсонській, Миколаївській та Кіровоградській, тобто тих, на які поширювалася влада архієпископа Нікона), валовий прибуток у 1949 р. склав у середньому тільки 5 млн по кожній області [6]. Архівні дані свідчать, що за рівнем доходів православних парафій наприкінці 50-х рр. ХХ ст. Сталінська область займала перше місце серед всіх областей України. У 1960 р. ця цифра становила 17 110 295 крб. Для порівняння: Волинська – 4 571 177, Львівська – 10 760 000, Київська – 10 251 175. Парафії Луганської області отримали доходів на суму 10 714 916 крб., тобто загалом Донецька єпархія отримала доходів на 27 825 211 крб. [7]. На нашу думку, це можна пояснити деякими чинниками, зокрема тим, що регіон був найбільш населеним порівняно з іншими, також населення відрізнялося більшими доходами, порівняно з іншими регіонами республіки. Також варто відзначити те, що православні віруючі Донецької єпархії відрізнялися достатньо високою активністю відвідування богослужінь, здійснення обрядів, треб, відповідно і грошові потоки активно йшли до церковних кас. Обрядовіство, поверховість віруючих спричинили те, що частіше за все на богослужіння йшли на свята, які супроводжувалися здійсненням обрядів освячення (Великодні, Хрещенські свята). Відповідно і підвищувалася можливість для громад отримувати грошові чи матеріальні пожертви від віруючих. Тоді як на свята інші (наприклад, Різдво, храмові свята чи недільні служби) кількість віруючих в храмах різко зменшувалася. Значними були і требовиконання в громадах єпархії.

Основні ж статті доходів парафій становили продаж предметів культу, пожертви тощо. Так, наприклад, у 1949 р. в громаді церкви у с. Орлівка було отримано доходів на суму 130 тис. 696 крб. З них: від продажу свічок – 81 051, просфор – 4 366, тарілковий збір – 10 765, продаж хрестиків – 4380, молитовників – 2176, добровільні пожертви – 2622, отримано збережень – 14 705, продаж дерев'яних хрестиків – 140, продаж сповідних свічок – 10 050. Бачимо, що основною статтею доходів є доходи, отримані від продажу свічок, хрестиків, та тарілковий збір [8].

Доходи громад значно відрізнялися від того, де саме знаходилася громада. При порівнянні доходів міських, селищних та сільських парафій картина наступна. Перше

місце посідали міські громади, оскільки були найбільш численними. Парафії, що розташовувалися у селищах міського типу, робітничих селищах, мали дещо менший дохід. І, нарешті, сільські парафії мали найменший дохід.

Також слід зазначити, що певне зниження доходів церков області спостерігається у 1947 – 1948 рр., що, на думку уповноваженого, пов'язано із грошовою реформою, але на нашу думку, більш правильним буде пов'язати це із голодом та його наслідками. Втім, у подальші роки доходи знов йдуть угору.

Кафедральний собор м. Ворошиловграда, тобто центральний храм єпархії, в середньому мав річний дохід 500 – 700 тис. крб. (якщо точніше, у 1947 р. – 755 996 крб., у 1948 р. – 544 236 крб.) [6]. У середньому доходи міських храмів також могли сягати десь приблизно 500 – 700 тис. крб. Для прикладу наведемо фінансовий стан Свято-Нікольського молитовного будинку м. Сталіно на Ларинці (тепер це Свято-Нікольський кафедральний собор Української православної церкви Московського патріархату. Валовий дохід цього молитовного будинку у воєнному 1944 р. становив 756 тис. крб.! Найбільше громаді вдалося заробити грошей у 1946 р., коли спостерігався сплеск релігійної активності. У той рік дохід парафії становив 971 000 крб. Потім доходи парафії стали зменшуватися: у 1947 р. – 560 тис., у 1948 р. – 430 тис., а у 1949 р. – вже дещо більше – 450 тис., у 1951 р. – 464 тис., 1955 р. – 500 тис. [9]. У середньому на недільні служби громада заробляла приблизно від 2 до 6 тис. крб. на рік, на Трійцю – від 5 до 19 тис. (у 1944 р. – 23,1 тис. крб.), на Благовіщення – 11 – 20 тис. крб. тощо [9].

Селищні парафії мали, порівняно із міськими, дещо менший дохід. Наприклад, церква у селищі Калинівка (у межах міста Сталіно) отримала доходів у 1949 р. – 240 тис., у 1950 р. – 227 тис., у 1952 р. – 290 тис., а у 1955 аж 375 тис. крб. [10]. Такий порівняно високий дохід пояснюється розташуванням парафії у межах великого міста. А ось доходи церкви у селищі Новоселівка (також у межах міста невеличкого – Жданова) становили значно меншу цифру: 1950 р. – 47 тис., 1953 р. – 73 тис., 1954 р. – 103 тис., а за півроку 1955 р. церква заробила 42 тисячі крб. [10].

Сільські храми мали значно менші доходи. В середньому сільські парафії отримували доходів в розмірі 40 – 50 тис. крб. на рік. Але ситуація була різною. Якщо молитовний будинок у селі Торське Красно-Лиманського району у 1944 р. отримав доходів 120 тис., то у 1947 р. вони скоротилися до 60 тис. [10]. А парафія, яка розташована у селі Орлівка, за 1949 р. отримала доходів тільки від продажу свічок на суму 81 050 крб., а просфор – на суму 4 366 крб., тарілковий збір – 10 765 крб., продаж хрестиків – 4380 крб. [8]. Молитовний же будинок у селі Роздольне Старобешівського району мав доходів тільки 15 тис. (у 1949 р.) [10]. Одним з джерел наповнення церковних кас були добровільні пожертвування віруючих. Та ж орлівська парафія у 1949 р. отримала грошей у вигляді добровільних пожертвувань на суму 2622 крб.

Слід зупинитися на доходах духівництва. У 1952 р. загальний дохід служителів культу (священиків, дияконів та псаломників) по області становив 2 852 000 крб., у 1953 – вже 3 218 400, а у 1954 р. – аж 4 198 000. Причому в середньому на одного служителя культу приходилося у 1952 р. 9800 крб., у 1953 р. – 10 690, а у 1954 р. – 10 630 крб. Високі доходи дозволяли священнослужителям придбавати і власні будинки та автомобілі. Так, наприклад, з 1951 по 1953 рр. власні будинки придбали 20 служителів культу [11].

Процедура оподаткування служителів релігійних культів (зокрема і священнослужителів православної церкви) у 40-і роки регулювалася низкою правових актів різних державних установ і мала певні відмінності від практики довоєнної. 17 квітня 1944 р. з'являється циркулярний лист Народного комісаріату фінансів СРСР за № 198, а трохи згодом – лист начальника управління податків і зборів НКФ Української РСР за № 9-35 від 26 квітня 1944 р. Відповідно до норм цих документів оподаткування служителів культу, які отримували доходи від релігійних товариств, мало здійснюватися на загальних підставах згідно зі статтею 19 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 30 квітня

1943 р. «Про прибутковий податок з населення» [12]. Для нарахування податку треба було враховувати увесь дохід, що отримувався священнослужителем за здійснення релігійних обрядів і треб, незалежно від того, з якого саме джерела цей дохід надійшов: чи то від єпархії, чи то від парафії, або самих віруючих. У разі, якщо служитель культу отримував від єпархії та парафії щомісячне постійне утримання (за звершення обрядів та треб) і якщо окрім цих доходів у нього більше не було жодних джерел доходів (за звершення священницького служіння), то оподаткований дохід нараховувався відповідно до суми постійного утримання. Також до оподаткованого доходу включалися суми, що надавалися священникові з каси парафії та єпархій у вигляді допомоги. Була поширеною практика, коли священнослужителі отримували від парафіян натуральні пожертви. Відповідно до норм законодавства оподаткований дохід визначався на основі загальної кількості здійснених ними обрядів та треб, а також розмірів існуючої в даному регіоні середньої грошової плати за виконання окремих обрядів та треб.

На доповнення вже зазначених листів з'явилися ще два листи: інструктивний лист Наркомфіну СРСР № 620 «Про порядок обкладання прибутковим податком викладачів духовних шкіл», а 17 червня 1946 р. – інструктивний лист Міністерства фінансів СРСР «Про обкладання податками служителів релігійних культів». Утім всі ці листи втратили чинність з виходом урядової Постанови від 3 грудня 1946 р. № 2584 «Про порядок обкладання податками служителів релігійних культів» та однойменного інструктивного листа управління податків і зборів Мінфіну СРСР від 13 грудня 1946 р. за № 870 міністерствам фінансів союзних та автономних республік, крайовим, обласним, повітовим, міським і районним фінансовим відділам [12]. Постанову спустили вниз для виконання нижніми ланками державного апарату. Відповідно до цієї Постанови передбачалося диференційоване оподаткування служителів культу. За здійснення релігійних обрядів передбачалося оподаткування відповідно до статті 19 вже згаданого указу президії ВР СРСР: по зарплаті в державних і кооперативних організаціях, від викладацької діяльності в духовних школах та роботи в органах управління релігійних товариств – у порядку статті 5 цього указу на підставах, однакових із робітниками та службовцями. На місцеві фінансові органи покладалося завдання зобов'язати залучити духівництво сільської місцевості до самообкладання в порядку пункту 2 статті 7 постанови ЦВК і РНК СРСР від 11 вересня 1937 р. «Про самооподаткування населення» в розмірі 150 крб. Також цей указ прописував порядок оподаткування працівників релігійних громад. Члени виконавчих органів парафій, що мали доходи від релігійних громад, оподатковувалися відповідно до статті 19 цього указу. Учасники хорів, регенти тощо обкладалися податком за ті винагороди, що вони отримували від громад за місцем їх виплати за ставками, що визначалися статтею № 5 цього указу. Також за статтею 5 оподатковувалися ті, хто працював у релігійних організаціях за наймом (бухгалтери, сторожі тощо).

Оподаткування священнослужителів не було вільним від складнощів. Місцеві фінансові органи скаржилися, що священники навмисно занижують суми своїх доходів та кількість виконаних ними треб з тим розрахунком, щоб сума податку була нижчою. Ця проблема знаходила відображення і у звітах уповноваженого РСРПЦ К.Ф. Чорноморченка. У 1956 р. він писав, що мали місце протистояння між священниками та місцевими фінансовими органами саме у цій площині. Він наводив такий приклад. Настоятель молитовного будинку селища Рутченкове Грозинський скаржився, що йому невірно нарахували податок з рахунку у суму доходу 46 744 крб. і таку ж суму з іншого священника його парафії. В тому числі у записах доходів та виконанні треб було вказано 1325 осіб, а місцеві фінансові органи нарахували податок з розрахунку у 1848 осіб [13]. У 1959 р. обласний фінансовий відділ провів перевірку усіх служителів культу з метою уточнення повноти тих доходів, що ними подавалися у фінансові органи для нарахування податків. З перевірки було зроблено висновок, що священники значно занижують свої доходи. Так, наприклад, з 26 священників м. Сталіно, як зазначали представники фін-

органів, тільки двоє вказали вірні суми доходів, а саме священник молитовного будинку станції Сталіно Попович та настоятель церкви у селищі Калинівка міста Сталіно Паскевський [14]. Більше того, представники фінорганів, що були відряджені з цією перевіркою до різних парафій, часом зустрічали ворожість з боку окремих священників. Так, наприклад, сталося у м. Дружківці. Священники місцевої церкви відмовилися показати суму своїх доходів представнику місцевого фінансового відділу, і говорили, що ці дані є у настоятеля, якого у той час у церкві не було. Зустріч із настоятелем у нього вдома результату не дала, бо він зустрів їх вороже та відмовився давати ці дані. Посилання на постанову Ради міністрів СРСР від 3 грудня 1946 р. та лист мінфіну результату не дали. Тільки коли настоятеля було викликано до міськфінвідділу, він показав доходи за 1957 р., які зросли порівняно з тими, що ним вже давалися раніше, з 38 200 крб. до 46 300 крб. Роз'яснення показали, що зростання відбулося за рахунок додання доходів за здійснення тріб [15].

Ті ж священники, що отримали в результаті перевірок сповіщення про доплату за минулий 1958 р. та авансу на 1959 р., скаржилися до фінорганів, уповноваженого, єпархіального управління та перед своїми парафіянами на фінансові утиски.

Тим не менше, навряд чи можна говорити про те, що ці суперечки мали масовий характер. За даними обласного фінансового відділу, у 1952, 1953, 1954 рр. було притягнуто до оподаткування відповідно 291, 301, 395 служителів культу (священників, дияконів, псаломщиків). Загальна сума доходів у ці роки становила: 1952 р. – 2 852 000 крб., 1953 р. – 3 218 400 крб., 1954 р. – 4 198 000 крб. Середня сума доходів на одного становила 9800 (1952 р.), 10690 (1953 р.), 10630 (1954 р.). Середня сума податку з доходів становила 2447, 2815 та 3164 відповідно до року. Якщо ж подивитися кількість скарг від служителів культу з приводу високого податку, то у 1952 р. таких скарг було 8, у 1953 – 6, у 1954 – 11. У результаті розглянутих скарг облфінвідділ визнав за можливе зменшити суму податку за 1952 – 1954 рр. сімом служителям культу (з них 6 – у 1954 р.) [11].

Однією з головних статей витрат православних парафій у воєнні та перші повоєнні роки було відрахування грошей на оборону країни, патріотичні потреби, а також потреби, пов'язані із військовим станом та відшкодуванням збитків. Так, станом на 1 червня 1944 р. парафії Донеччини відрахували на ці потреби 5 млн 227 тис. 262 крб. З них по статтях розходів (далі у числівнику: сума грошей готівкою, у знаменнику – грошовий аналог пожертв продуктами та різними речами): на будівництво літаків, танків та в цілому у фонд оборони: 2 611 816 крб., дорогоцінними предметами: 4 червонці (10 крб.); на подарунки для Радянської армії: 280 695 крб. / 75 200 крб.; допомога пораненим та хворим у шпиталях: 725 485 крб. / 754 933 крб.; допомога інвалідам війни: 21 603 крб. / 31 975 крб.; допомога дітям та дитячим установам: 16 800 крб. / 16 296 крб.; допомога сім'ям воїнів Радянської армії: 229 990 крб. / 52 469 крб.; зібрано на інші патріотичні цілі: 420 004 крб. / 26 260 крб.

Всього ж за 1944 р. на церковно-патріотичні потреби було відраховано церквами області 11 млн 665 тис. 584 крб., а у 1945 р. – 4 млн 803 тис. 288 крб. [16]. Збір грошей на патріотичні потреби було припинено з 1 січня 1947 р. Після цього починається виплачування грошей у Фонд Миру.

Головною статтею витрат парафій було виплачування заробітної платні працівникам, хорам, робітникам, що працювали на ремонтних роботах.

Парафія повинна була відповідно до складеної угоди про користування церквою або молитовним будинком сплачувати за користування світлом, водою, сплачувати за обігрівання. Далі слід згадати різноманітні господарські витрати на утримання будинку. Сюди ж додамо витрати на страхування будинку (сплачували до Держстраху).

Окремою статтею витрат було придбання свічок, релігійної літератури, вина для причастя, ладану тощо. Свічки парафії придбавали у єпархіальному управлінні Одесько-Херсонської єпархії у м. Одесі, де був свічковий завод. Вартість 1 кілограму свічок ста-

новила 150 крб., а реалізовували парафії свічки за ціною 500 – 600 крб. за кг (причому в середньому міські парафії реалізовували до 300 кг свічок на рік, селищні – до 100 кг, а сільські – до 30 кг). Тож цифри великі: церква у селищі Кірово (Красно-Лиманський район) з 48 тис. доходу у 1955 р. 27 тис. отримала від продажу свічок.

Треба згадати і витрати на різні парафіяльні та єпархіальні потреби, а саме: відрядження (наприклад, до єпископа для вирішення якихось питань) та подарунки єпископу або навіть самому патріарху. Також треба було у разі необхідності придбавати для потреб храму якесь майно, що також робилося з церковної каси. Окремі парафії виділяли у своєму бюджеті таку статтю витрат, як допомога нужденним парафіянам. Важливе місце у 40 – 50-і рр. становили витрати на проведення добродійних обідів для нужденних, хоча формально це було заборонено, і з кінця 50-х рр. влада через єпархіальне керівництво забороняє подібні заходи.

Про головні статті витрат Донецької єпархії говорять дані за 1959 р. Наведемо їх повністю: заробітна платня штатним робітникам церков – 2 422 149 крб.; сплата за роботу церковного хору – 2 834 716; заробітна платня робітникам за ремонтні роботи – 582 599; сплата робіт з утримання церковного приміщення, придбання свічок – 2 443 602; придбання воску – 8 479; придбання церковного вина – 82 666; придбання пшеничного борошна або просфор – 177 802; придбання вінчиків, натільних хрестиків, молитовників тощо – 434 407; придбання ладанок, лампадної олії – 200 108; придбання матеріалів для ремонту – 346 438; господарські витрати (електроенергія, вода) – 314 890; приготування просфор – 113 337; оренда квартир для причту – 351 362; керосин, мило тощо – 43 244; витрати на храмове убранство – 103 491; інші господарські витрати – 481 902; придбання вугілля тощо – 267 902; придбання господарського інвентарю – 57 815; придбання різного начиння та ризничих обладнань – 382 831; придбання інвентарю для церков – 373 538; придбання канцелярських товарів – 24 789; витрати на придбання газет, журналів, книг – 51 682; внесено податків до фінорганів: від заробітної платні службовців тощо – 167 835; податок на церковний будинок – 424 852; внесено до єпархіального управління – 4 194 527; інші витрати – 1 353 476. Загалом у 1959 р. парафіями було витрачено 18 млн 394 тис. 85 крб. [17].

Але чи не найголовнішою статтею витрат стали витрати на ремонти та переобладнання молитовних приміщень. У 50-і рр. це набуло значного поширення в єпархії та викликало незадоволення з боку влади. Більшість громад області були достатньо заможними, щоб робити не тільки поточний ремонт, але й подекуди і суттєво реконструювати приміщення церков та молитовних будинків. Так, у середині 50-х рр. близько 120 церковних та молитовних приміщень в області піддавалися ремонту різного ступеня складності. При цьому на ці потреби витрачалося від 6 до 40 тис. крб. залежно від необхідності та можливостей [18]. Це були або грошові заощадження, або субсидії, що надавала єпархія. Ці процеси супроводжувалися певними труднощами, оскільки будівельні матеріали не були у вільному продажі, а обласна влада не дуже охоче видавала ці корисні матеріали церквам. Тож церкви придбавали ці матеріали через інших осіб, інколи навіть з порушенням чинного законодавства.

Ще архієпископ Нікон (у березні 1954 р.) звернув увагу на проблеми, що мали місце у цій площині. Він зауважував, що витрати на ремонтні роботи часом перевищують фінансові можливості парафій. З метою встановлення контролю у цій сфері діяльності та неприпустимості хаосу та безвідповідальності, було встановлено норму, згідно з якою витрати на ремонтні роботи не повинні були перевищувати 5% від загального доходу парафії. Якщо обсяг роботи перевищував встановлений ліміт, то на це потрібно було отримати благословення архієпископа за наявності клопотання віруючих на необхідність проведення такої роботи. Це повинен був затвердити благочинний, та потрібно було отримати підтвердження спеціальним висновком завідуючого технічним від-

ділом канцелярії єпархії [19]. Ця посада була заснована незадовго до того саме для наведення порядку у сфері ремонтно-будівних робіт парафій. Відділ було створено на початку 1954 р. На керівника відділу покладалися такі завдання: технічна паспортизація церковних будинків та приміщень та нагляд за ремонтно-будівельними роботами. Тоді ж, як зазначалося, архієпископ Нікон заборонив самовільне ведення таких робіт без санкції завідуючого технічним відділом та свого благословення. На кожен церковну будівлю мало бути заведено технічний паспорт [20].

Необхідність погодження переобладнання та ремонтів із вищим керівництвом єпархії підтвердив згодом і архієпископ Одеський і Херсонський Борис (Вік) (1957 р.). Він проводив політику, спрямовану на створення певного порядку в церковних фінансах. Він зазначав, що у багатьох парафіях Донецької єпархії бухгалтерія велася зі значними порушеннями інструкцій керівництва церкви. Було видано розпорядження Донецького єпархіального управління від 29 січня 1957 р. за № 56 [21]. Розпорядженням пропонувалося: з 1 січня 1957 р. вести облік та звітність в суворому додержанні інструкцій патріархії; усім благочинним при відвіданні парафій в першу чергу увагу звертати на стан обліку та звітності, а також всіляко сприяти та допомагати настоятелям у цьому; благочинним було рекомендовано у разі необхідності звертатися за консультаційною допомогою та інструкціями з цього питання до єпархіальної ради; єпархіальним ревізорам було запропоновано вести систематичний контроль обліку та звітності парафій, а також надавати настоятелям допомогу для виконання цього розпорядження; благочинним пропонувалося провести наради для настоятелів парафій.

У 1958 р. з'являється ще одне розпорядження єпархіального керівництва, яке також було спрямовано на вирішення проблеми господарчої діяльності громад. У ньому наголошувалося на необхідності суворого дотримання правил господарчої діяльності. Говорилося про те, що перевірки показали наявність розбазарювання церковних коштів під приводом ремонтів та реставрацій церковних будинків або придбання нових приміщень. Єпархіальна рада прямо говорила, що до тих парафій, діяльність яких суперечить встановленим нормам, буде ужито суворох заходів. У листі говорилося: «Щоб запобігти подібного роду випадкам у подальшому, а також з метою правильного використання церковних коштів, враховуючи більш необхідні потреби, якщо це ремонти, то вони мають бути технічно обґрунтовані єпархіальним інженером, а де це необхідно – технічною комісією. Правильна експлуатація приміщення, що займає церква, або молитовний будинок, недопущення аварійних випадків – це обов'язок кожної церковної громади, але не припустимо допускати надмірностей, що потребували б більших витрат дефіцитних будматеріалів...» [22].

Така позиція єпархіального керівництва є зрозумілою. Заможна єпархія дійсно витрачала багато грошей на ремонтні роботи тощо. І це викликало незадоволення з боку влади. Особливо це стосується кінця 50-х років, коли одним з проявів наступу на церкву став саме удар по її фінансах, а також й інші заходи щодо зменшення активності церкви та її впливу на населення. Зокрема, у Сталінській області це виявилось у цілій низці заходів, які проводив уповноважений Ради у справах РПЦ, причому руками самої ж церкви – у вигляді пропозицій єпархіальному керівництву. І таким чином, можна вважати, що ці акції єпархіального керівництва з посилення контролю за ремонтними роботами, а часом і припинення цих заходів робилося саме під впливом влади. І мета цього була одна – звести до мінімуму позитивний вплив церкви на віруючих.

Таким чином, Донецька єпархія була найбільш заможною серед всіх єпархій України у досліджуваній період, що привело до неабиякого пожвавлення її фінансово-господарської діяльності. Це виявилось у таких заходах, як ремонтні та реставраційні роботи у церквах та молитовних будинках єпархії, надання фінансової допомоги нужденним парафіянам та окремим громадам.

Найбільш заможними були громади, що розташовувалися у міських районах (це стосується і громад сільської місцевості, але тих, які розташовувалися в межах чи поблизу великих міст). Сільські громади були значно бідніші і саме завдяки закриттю цих громад кількісна мережа в області невпинно зменшувалася.

Наприкінці 50-х – у першій половині 60-х рр. внаслідок жорсткішання політики влади щодо церкви окремі напрямки господарської діяльності громад та єпархії припиняються та піддаються контролю як з боку єпархіального керівництва, так і з боку влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Добров П.В. Церковне життя Донецька в роки війни (1941 – 1945) / П.В. Добров, І.М. Грідіна // История глазами молодых исследователей : сб. научн. работ международной студенческой научной конференции ДонГУ (г. Донецк, 2 – 4 декабря 1999 года.) – Донецк, 1999. – Т. 1. – С.163-166.
2. Державний архів Донецької області (далі – ДАДО). – Фонд Р-2586 (Правління комітету з відновлення православної церкви міста Бахмут, Юзівської області, 1943 рік). – Оп. 1. – Спр. 1. – Финансовые оправдательные документы на 77 листах.
3. Луковенко І.Г. Деякі аспекти втілення державно-церковної політики в Донбасі (друга половина 40-х років ХХ ст.) / І.Г. Луковенко // Актуальні проблеми філософських, політологічних і релігієзнавчих досліджень (До 170- річчя філософського факультету КНУ ім. Т. Шевченка) : матеріали Міжнародної наукової конференції «ЛЮДИНА-СВІТ-КУЛЬТУРА» (20 – 21 квітня 2005 р., Київ). – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 627-629.
4. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 29. – Арк. 53.
5. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 23.
6. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 17. – Арк. 24.
7. Центральний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. Р-4648. – Оп. 1. – Од. зб. 192. – Арк. 4.
8. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 20. – Арк. 19.
9. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 15. – Арк. 16.
10. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 27. – Арк. 10.
11. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 25. – Арк. 85-88.
12. Лисенко О.Є. Держава і релігійні конфесії в Україні (1943 – 1945) [Електронний ресурс] / О.Є. Лисенко. – Режим доступу : www.history.org.ua/XIX/k2/2-2pdf/
13. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 29. – Арк. 24-27
14. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 35. – Арк. 95.
15. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 35. – Арк. 103-104.
16. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 4. – Арк. 2.
17. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 35. – Арк. 8.
18. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 29. – Арк. 53-54.
19. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 25. – Арк. 69.
20. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 25. – Арк. 60-61.
21. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 31. – Арк. 70.
22. ДАДО. – Ф. Р-4022. – Оп. 1. – Од. зб. 34. – Арк. 20.

И.Г. Луковенко

Финансово-хозяйственная деятельность Донецкой епархии в контексте государственно-церковных отношений УССР (40 – 60-е гг. ХХ ст.)

В статье рассматриваются особенности финансового положения Донецкой епархии Русской православной церкви в 40 – 60-е годы ХХ века. Анализируются источники доходов православных приходов Донетчины и статьи расходов, а также особенности хозяйственной деятельности приходов.

I.G. Lukovenko

Financial-economy Activity of the Donetsk Eparchy in the Context of State-church Relations in the UkrSSR (40 – 60ys of the XX ct)

Peculiarities of the financial situation of the Donetsk Eparchy of the Russian Orthodox Church of the 40 – 60s of the XX century are studied in the article. The sources of income of the Orthodox congregations of the Donetsk region and items of their expenses are analysed in the given article. Peculiarities of the economic activity of the region are considered in the article.

Стаття надійшла до редакції 28.12.2009.